

פלימפססט: נשים כותבות כדורגל

אמיר בן פורת

תקציר

מעט מאוד מוקדש בספרות היפה הישראלית למשחק הכדורגל. מעט יותר מזה נכתב על כדורגל על ידי מחברות-נשים. במעט הזה עוסק המאמר הנוכחי. שתים עשרה מחברות, שסיפורה של כל אחת מהן הופיע באחד משני קובצי סיפורים שעניינם כדורגל, שפורסמו בשנים האחרונות, נדונות במאמר זה. שתי טענות מלוות את הדיון: האחת, שתנאי המצב בישראל הנוגעים לתרבות בכלל מאפשרים לנשים כותבות להעצים את האוטונומיה היחסית שלהן, קרי, להשתחרר מהמגבלות שהוטלו עליהן בעבר על ידי מי ששלטו ממש במיליה של הספרות; השנייה, דווקא כמי שאינן חוות את המשחק הזה כדרכם של גברים, הדבר מאפשר להן להתבונן בו ולספר אותו מנקודות ראות שאינן מקובלות אצל סותבים גברים. ממש פלימפססט: הן מוחקות את לוח הצפחה שעליו כתוב סיפור גברי, וכותבות את שלהן. בעצם בכתביה של נשים על כדורגל מתגלה בת קול שלהן – ביקורתית, "חוצפנית", עצמאית. נדמה כי הן "באות חשבון" גם עם ההיסטוריה הגברית ששלטה בספרות הישראלית במקום הכי גברי: במשחק הכדורגל, שנחשב עד היום לטרה סנטה של גברים, בהקשר לתהליך הארוך המייגע וההישגי של כניסת נשים למשחק הזה כשחקניות, כפרשניות וכצופות, ועכשיו, גם ככותבות על המשחק הזה.

מילות מפתח: כדורגל, ספרות, סופרות, אוטונומיה יחסית

אבי הושיב את אחי מול מסך הטלוויזיה לצפות בגמר גביע ההתאחדות, אבל לי ולאחותי הוא נתן סוכרייה על מקל ואמר לנו ללכת ולשחק בשקט בקומה העליונה [...] אבי פשוט הניח שכדורגל הוא משחק של בנים (Coddington, 1997, p.7).

הכדורגל העכשווי הוא עדיין הוא משחק של גברים. אומנם כבר לא במובן של "שייך" אך ורק למגדר שלהם ובכך ממילא מהדיר את המגדר הנשי, אלא במובן של פופולריות ודומיננטיות: שיעור הגברים המשחקים כדורגל, ובמקביל – שיעור הגברים הצופים במשחק זה – גבוה לאין שיעור מזה של הנשים. בכל מוסדות הכדורגל שולטים גברים באופן כמעט אבסולוטי. בעצם, החל ממועד הולדתו באנגליה במתכונתו המודרנית במחצית השנייה של המאה התשע עשרה (בן פורת, 2002), הוא נוכס והתקבע בקרב "המין הראשון". תחילה שם, אצל תלמידיהם של בתי הספר הציבוריים (קרי, פרטיים, עבור בני המעמדות העליונים) שכולם זכרים. אחר כך, בתהליך העברה קצר יחסית, היה המשחק הזה ל"ה-משחק" בה"א הידיעה, של המעמדות הנמוכים. אל נכון – של הגברים מהמעמדות הללו, ואלה שמרו בקפדנות על "הטוהר המגדרי". אך "טבעי" היה הדבר שכאשר החלו לשחק בחצרות בתי הספר "הציבוריים", לא נמצאה

אישה אחת לרפואה בין המשחקים ובין הצופים, שהרי היו אלה בתי ספר לבנים בלבד – צאצאי המעמדות העליונים באנגליה. גם בקרב המורים לא היו נשים כלל וכלל. אולי ביום קיץ אנגלי הציצו הטבחית והמנקה מהחלון בגברים צעירים בכותרות ובמכנסי שלוש-רבעי, נושפים ומזיעים, הבוועטים בכדור אנה ואנה לקול צהלתם של חבריהם הצופים.

כאשר היה המשחק הזה למשחק הפופולרי של המעמדות הנמוכים, שיחקו בו וצפו בו רק גברים. אלא שבתוך זמן קצר מאז היותו החלו לצפות בו גם נשים, אומנם לא רבות, שבאו לאצטדיון כמעט תמיד בליווי של גבר (בעל, אב, אח). שיעורן גדל כאשר הכדורגל האנגלי החל להיות למקצועני: בעלי מועדונים הקימו אצטדיונים מסודרים פחות או יותר, התקינו בהם אזור מקורה ובו יציעי ישיבה (שמחיר הכניסה אליו היה יקר משל אזורי העמידה) ובכך הקלו על נשים להיות נוכחות. מכל מקום, כדורגל היה משחק של גברים והייתה לו גם פונקציה רבת משמעות: הוא היה כלי לחברות (סוציאליזציה) של בנים.

מדובר במשחק פיזי מאוד, כולל תקולים גופניים בנוכחות קהל תובעני ומחוספס. כך היה זה בבתי הספר "הציבוריים" באנגליה, היכן שצוות המורים עודד את התלמידים להשתתף בו כדי לחסנם גופנית ונפשית, להכשירם למלא בעתיד את התפקידים שיוטלו עליהם כחובה/זכות עקב שייכותם לאלטיטה השלטת (Mangan, 1998). ילדי המעמדות הנמוכים רכשו גם הם באמצעות משחק זה חוסן גופני ונפשי, ובעקיפין התוודעו לנורמות "המשחק ההוגן", שיצגו את הערכים של הבורגנות. אך בעיקר בסיוע המשחק הזה למדו והפנימו ילדים אלה באופן בלתי אמצעי את הערכים המעמדיים ואת דפוסי ההתנהגות של הוריהם: השפה המדוברת באצטדיון, המחוות הגופניות, הסולידריות עם הצופים, ההזדהות עם המועדון המייצג אותם. השהות "בתחום הרשאה" (בן פורת, 2002) שבו מותרת התנהגות "חריגה" היוותה את ה"קוריקולום" הלא פורמלי שלהם: ילדי המעמדות הנמוכים, בנים בלבד.

ספרות הכדורגל החלה לצמוח – איך לא – באנגליה בראשית המאה העשרים. בעצם, ספרות שלא התכוונה להיות לכזו. כך למשל ספרו של יוז, "בית הספר של תום בראון" (Huges, 1857, בעברית, 1966) נהיה לפריט בקנון של הספרות האנגלית, לאו דווקא כספר לבני הנוער בלבד. מאוחר יותר יופיעו גם סופרים מבני מעמדות העובדים שיינתנו ביטוי בפרוזה למשמעות של משחק זה מנקודת הראות של מעמדם. ספרות הכדורגל, כשהיא עדיין מינימלית מבחינת היקף קוראיה, פנתה לשני קהלים – לילדים-נערים ולמבוגרים (Seddon, 1999). במשך השנים שבהן מדובר החלה להופיע בדפוס ספרות כדורגל גם במדינות אחרות, ומה שאפיין אותה אז – ומאפיין אותה עד היום – הוא היותה ספרות הנכתבת בעיקרה וברובה המוחלט על ידי גברים. כמעט בה בעת שבה החלו נשים לצפות במשחק הכדורגל באצטדיונים באנגליה (בשלהי המאה התשע עשרה), החלו נשים לשחק כדורגל, ממש כמו הגברים, אך בתנאים נחותים הרבה יותר. העזתן לנעול נעלי כדורגל וללבוש מדי כדורגל (צנועים), לעלות על הדשא ולשחק בנוכחות קהל, העלתה את חמתם של "שומרי החומות" באנגליה: פוליטיקאים, עיתונאים וגברים אוהדי כדורגל. כלי הנשק הראשון היה הלעג והביטול – קריאות גנאי כלפי השחקניות וכתבות בעיתונות המקומית, שהמשתף להן היה הסלוגן: "זה אינו משחק לנשים" (Sanders, 2009; בן פורת, 2015).

אלא שהנשים עמדו על דעתן ושיחקו כדורגל. לפי הרשומות שבידינו, המשחק המאורגן הראשון

שבו התחרו שתי קבוצות נשים בנוכחות קהל, נערך בסקוטלנד בשנת 1881 (Goldblatt,).) 2006 בתוך זמן לא רב החל לפרוח כדורגל של נשים ברחבי אנגליה ובריטניה. היוזמות היו בנות המעמדות הגבוהים, שראו בכך מעשה פמיניסטי במסגרת המאבק לשוויון זכויות לנשים, שהחל להתעצם אז באנגליה אף שמנהיגות המאבק הזה התעלמה מכדורגל הנשים: נראה להן כי זה משחק "המוני" מדי וחסר ערך (Connel, 1987). בכל זאת, נשים לא ויתרו והמשיכו לשחק כדורגל בעיקר בנוכחות קהל גברי, שלפחות חלק ממנו החל לאהד אותן. גם החרם שהטילה ההתאחדות האנגלית לכדורגל על כדורגל הנשים בשנת 1921 (שבוטל רק בשנת 1971) לא הניא אותן. הן המשיכו לשחק.

ישנה כיום ספרות כדורגל, היינו, כזו שהכדורגל ממלא בה את תפקיד הגיבור או משמש פלטפורמה לסיפור. בריטניה, כאמור, מובילה בעניין זה, אך אפשר למצוא סוגה זו גם במדינות אחרות. כמה מסיפורי הכדורגל (למבוגרים) היו לרבי מכר.¹ סופרים בעלי שם מדברים על כדורגל ועל המשמעות של משחק זה בחייהם (בן פורת, 2018). כאמור למעלה, הכדורגל הוא משחק שבו דומיננטיים הגברים על הדשא, ביציעים ובמוסדות המנהלים. גם ספרות הכדורגל נכתבת על ידם. מספרן של הנשים הכותבות ספרות כדורגל בטל בשישים, אך כפי הנראה "פלישתן" לקטגוריה הזו הולכת מעמיקה ומתרחבת. כך בעולם, כך בישראל. הנעלם הוא קהל הקוראים והקוראות של ספרות כדורגל למבוגרים. יש בידינו ידע מסוים באשר לדפוסי קריאה בישראל (אדוני ונוסק, 2007), באשר לקריאת ספרות יפה: נשים קוראות יותר מגברים [על כותבות בבריטניה: Seddon, 1999; Stead, 2013; Hornby 1993; Kelly, 1992]. אבל מי הם הקוראים של ספרות כדורגל? אפשר לנחש כי מדובר באוהדי/ות כדורגל אורייניים/ות (יש רבים/ת כאלה), אך למרבה הצער אין בידנו ולו שמץ של מידע מסודר.²

הערה ממבט-על

מדוע אנשים כותבים ספרים? התשובה הממצה – אף שאינה מלאה – נמצאת בשני דברים: האחד הוא מניעים; השני, תנאי מצב היסטוריים. כששני אלה נפגשים, נכתבת – ובעיקר מתפרסמת – ספרות. יתרה מזאת, הסמיכות בין המניעים לבין תנאי המצב מסבירה גם את התכנים שהספרות בוחרת לעסוק בהם בתקופת זמן מסוימת.

מדוע אנשים כותבים? על כך משיב אומברטו אקו: "אם בהצגת האוסף הראשון כמעט ניסיתי להתנצל, [...] בהמשך פעלתי באומץ כן, מתוך שכנוע שמדובר לא רק בדבר מותר, אלא אף בחובה מוסרית" (אקו, 1997, עמ' 8). ומוסיף רולאן בארת: "בסופו של דבר בלי שום פונקציה בלבד עצם הפעולה של הסמל, מתרחש ניתוק, הקול מאבד את מקורו, המחבר נכנס אל מותו שלו, מתחילה הכתיבה" (בארת, 2005, עמ' 8). מחקר שנערך בבריטניה מציע את המניעים הבאים לכך שאנשים (סופרים) כותבים: כדי לבטא את עצמם; כיוון שהם מוכרחים; כדי לסייע לאחרים;

¹ למשל: הורנבי, נ' (1994). אהבה על הדשא. תל אביב: עגור.

² ידע אישי של המחבר, ישנה ספרות כדורגל לבני הנעורים הנקראת בשקיקה למשל "חבורת הכדורגל הפרועה" (מתורגמת) או ספריו של אבנר כרמלי, "הספורטאים הצעירים". ספרות כדורגל תוצרת ישראל המכוונת למבוגרים, נקראת על ידי אוהדי כדורגל אוהבי ספרות בכלל (כולל תלמידי תיכון). למידע הזה אין, למרבה הצער, תמיכה כמותנית.

כדי לחנך; בגלל תשוקה להשפיע; כדי להותיר חותם לנצח.³ ג'ורג' אורוול מניח שישנם ארבעה מניעים גדולים לכתיבה אצל מחברים, שהפרופורציה שלהם משתנית מזמן לזמן בהתאם לתנאי המצב שבו הם חיים: אגואיזם פשוט-רצון להיראות פיקח; התלהבות אסתטית; תשוקה לשתף אחרים; דחף היסטורי, תכלית פוליטית לכוון את העולם לכיוון מסוים. אין זה מקרה שדווקא ג'ורג' אורוול מחבר בין מניעים ובין תנאי מצב היסטוריים (Orwell, 1946).

ראוי לשים לב כי הדברים שנאמרו לעיל, נאמרו על ידי סופרים גברים. אפשר לשער שישנה חפיפה מסוימת בין המניעים של גברים סופרים לבין אלה של נשים סופרות. גם הן רוצות להתבטא, "להקריב" את עצמן על מזבחה של ספרות, לכוון את העולם וכולי. ובכל זאת, סביר שישנם גם מניעים תלויי מגדר: נשים כותבות מהמקום המגדרי שלהן, נשים כותבות כהתרסה, נשים כותבות כדי לתת ביטוי לייחודן ולמצבן המגדרי (Blain, Grundy & Clement, 1990). גברים עדיין שולטים בתנאי המצב וקובעים אותם: "איך נוכל לשנות את היחסים הפטריאכליים של המבט כאשר הפטריאכליות מכוונת את המשטר הפוליטי שלנו, את המערכת הכלכלית, את לשוננו, את תת המודע שלנו, [...] איננו יכולות לבודד את עצמנו מהכלכלה, שבחשבו האחרון היא הקובעת". זה הוא קפיטליזם" (Gamman & Marshment, 1989, p.1).

יתרה מכך, ספרות אינה מצויה מחוץ להיסטוריה. ספרים אינם נכתבים ויוצאים לאור באקראי, ללא הקשר. הספרות ותכניה המסוימים נוצרים במה שאפשר לכנות "נסיבות היסטוריות חברתיות" (Eagleton, 1976; Luk'cas, 1971). וירג'יניה וולף סבורה שכדי שאישה תוכל לייצר ספרות משמעותית, היא זקוקה לשני דברים "קטנים": חדר עם מנעול והכנסה קבועה של חמש מאות ליש"ט בשנה.⁴ בעצם, אישה כותבת זקוקה לתנאי מצב שיאפשרו לה לכתוב כרצונה. מן הסתם, תנאי המצב ממסגרים גם כותבים גברים. בפרפראזה על מרקס: "גברים ונשים בוחרים לכתוב ספרים בתנאים שהם לא בחרו". תנאי המצב של הספרות, יש להוסיף, אינם מכתבים אחד לאחד מי יכתוב ומה יכתב, הם מציעים אופציות שמרחב האוטונומיה שלהן נקבע בהקשר הפוליטי-תרבותי-כלכלי של החברה המסוימת. כדי לטפל בטענה זו יש לרדת לפרטים, כמובן, אבל נדמה כי אפשר להניח שספרות שנכתבה בחברות פיאודליות או תחת משטר טוטליטרי, "נהנתה" מאוטונומיה מצומצמת הרבה יותר ביחס לזו הנכתבת תחת משטר קפיטליסטי ניאו-ליברלי.

מבט היסטורי ממוקד חושף את משמעותם של תנאי המצב ביחס לכתיבתן של נשים: "והנה מצאתי בשני מקרים כי דווקא ההתיישבות בארץ החדשה האיצה בנשים לתת ביטוי פואטי לחוויות ולהתנסות שלהן. המחקר האמריקני הסביר תופעה זו על רקע זעזוע מערכתית המתרחש במעבר מההפכני מ'סביבה ישנה' ממוסגרת אל 'סביבה חדשה' משוחררת" (ברלוביץ, 2003, עמ' 10). אין ספק שכאשר מדובר בנשים כותבות, גברים היו ועדיין הינם עצמם חלק מתנאי המצב לכתיבתן. "סביבה משוחררת" נעשית לכזו כאשר הגורם המדכא ביותר כתיבה נשית – הגברים – מאבד חלקים נכבדים מהדומיננטיות שלו בהקשר הפוליטי-כלכלי. לשון אחר, כתיבתן של נשים מותנית באוטונומיה היחסית של המגדר בכללו.

מניעים ותנאי מצב הם שני הגורמים העומדים לרשות המאמר הזה, העוסק בספרות כדורגל

³ <http://authorspromoter.com/way-writer-write>

⁴ וולף, ג' (2004). חדר משלך. תל אביב: ידיעות אחרונות – ספרי חמד.

הנכתבת על ידי נשים בישראל בעשור הראשון והשני של שנות האלפיים. הוא נשען על סיפורים שלמים שנושאים כדורגל. מרביתם מופיעים בשני קבצים של סיפורי כדורגל – "ההולנדי של עכו" ו"מה עשה הנוער".⁵ מספר הנשים הכותבות בסוגה זו, כולל מחברות שהמשחק הזה רק מוזכר בספרן או בסיפורן, נמוך משמעותית ממספרם של הגברים הכותבים בה (בן פורת, 2018). מספרן המועט של נשים הכותבות על כדורגל ביחס לזה של גברים הוא כשלעצמו עדות למעמדן "השולי" בשדה זה. ברם, בהשוואה לעבר הלא רחוק נראית כבר תמורה של ממש בעולם בכלל ובישראל בפרט: גם השדה הזה כבר אינו Man only land.

נשים כותבות – כתיבה נשית

ואז החלטתי שאבלה את הקיץ בכתיבת רומן. זו תהיה תשובה ניצחת להמון-אנשים [...] מהמלאי של אימי החבוי בארון במסדרון [...] הוצאתי ומניתי שלוש-מאות-וחמישים דפי-פוליו. כשחזרתי הכנסתי את הדף הראשון, הבתול, למכונת-הכתיבה המטלטלת שלי והעליתי אותה. כבר שנים רבות נשים כותבות ספרות יפה. המונח "פילסו להן דרך" במיליה של הספרות אינו מוגזם. שנים רבות המבקרים לא פרגנו להן: "כשספר אהוב על קוראים ושנוא על מבקרי התקופה, יש מקום לחשוד שמהפכה בתודעה נמצאת בעיצומה. זה בדיוק מה שקרה ל"ג'יין אייר". הסופרת, שהשתמשה בשם הבדוי קרר בל, הואשמה ב"חטא המוסרי החמור ביותר שסופר עשוי לחטוא בו – לעורר בקורא עניין בדמות בלתי ראויה". נאמר על הספר שהוא חצוף והמוני, ושעניינו לספר תאוות הקוראים ל"אהבה אסורה", ואילו הגיבורה, ג'יין אייר, "היא לכל אורך הספר התגלמות הרוח הסוררת וחוסר המשמעת [...] היא ירשה מלוא חופניים מהחטא החמור ביותר של טבענו הירוד – חטא הגאווה" (יונג, 2000, עמ' 67). כך ממצה אריקה יונג את היחס של מבקרי הספרות לאישה-סופרת: גברים שהצלחתו של הרומן הזה הייתה לצנינים בעיניהם. אישה-סופרת נתפסה כאוקסימורון (תרתי דסתרין). בעצם, גם שנים רבות לאחר מכן עדיין נאלצו נשים-סופרות להתמודד עם המגבלות שהחילה עליהן אליטת הספרות המקומית, שוב – גברים.

דומה הדבר למצבן של נשים עבריות שכתבו בתקופת היישוב: ספרות נשים יהודיות ביישוב בארץ ישראל (פלשתניה) נאלצה להתמודד עם דימוי "מצמצם": "הנשים הארץ ישראליות הן ליברליות יותר, משכילות יותר וחופשיות יותר בהחלטותיהן ובמעשיהן, אלא שכל מעשיהן והחלטותיהן מוגבלים למעשי האהבה" (ברלוביץ, 1996, עמ' 48, על יחסו של משה סמילנסקי לכתיבת נשים).

עוד בתקופת העלייה הראשונה אפשר לראות בבירור את צמיחתה של ספרות הנכתבת על ידי נשים (למשל, נחמה פוחצ'בסקי, חמדה בן יהודה, נחמה גיסין, מרים פפרמייסטר, יהודית הררי, אלישבע בסביץ. ראו ברלוביץ, 1996). על היסוד הזה צמחה ספרות שחדרה כמעט לכל תחום ונושא. אלא שגורלן של נשים כותבות לא הלך שפי. הנה שוב רתוק על אחת מהסופרות החשובות (בדיעבד), דבורה בארון: "התפתחותה הספרותית של בארון ממחישה את הקושי

⁵ מלר, א' (עורך) (2004). ההולנדי של עכו. בנימינה: גלורי; דה פיצ'וטו, מ' ודה פיצ'וטו, ר' (עורכים) (2015). מה עשה הנוער. מושב בית נחמיה, משק 7314064.

⁶ פלאת, ס' (1976). פעמון הזכוכית. תל אביב: ספריית פועלים.

העצום שהיה כרוך בהסתגלות ההדרגתית לציפיות האמורות [...] אבל לאחר יותר מעשרים שנות אשליה עצמית הבינה מה יהיה מחיר העצמאות והעדיפה לצנזר את עצמה כדי לפרסם ספר ראשון ולהיות חלק מאותו ממסד ספרותי שסרב לקבלה קודם לכן" [...] דבורה בארון 'סופרת מופת', כפי שכינה אותה ישראל כהן, שקיבלה במידה רבה את התכתיב הפטריאכלי כדי לזכות בתואר האמור" (רתוק, 1994, עמ' 282).

שנים רבות חלפו מאז. אָפֶס, השררה של אליטת הספרות הגברית לא פסה עדיין מן העולם. כהנה-כרמון חשה כי לאישה בספרות, בדומה לאישה בבית הכנסת, מקום משני, כי אומרים עליה שאין היא מדברת בשם הכלל (הלאום? הציונות?) והחוויה שלה נתפסת כפרטית בלבד. סיפורת נשים מקטרגת רתוק, חסרה דיוקן אישה כמספרת, והיא מעתיקה את המודל הגברי. היינו, היצירה הספרותית נתפסת כתחום גברי (שם).

בשנות השמונים של המאה הקודמת חל מפנה במעמדן של נשים סופרות בישראל. המאזן המגדרי משתנה: כ-58% מן הנמנים עם אגודת הסופרים העבריים הן נשים. ברשימת הכותבים בישראל בשנת 2014 מצויים 1,163 מחברים, מתוכם 394 נשים (33.8%).⁷ ספריהן של סופרות נמנים עם רשימת רבי המכר (סימן להצלחה כלכלית) וברשימות מקבלי הפרסים השונים לספרות (סימן לאיכות). המפנה מתגלה גם בתכנים: ספרות ההטפה מפנה מקום לספרות המחאה (ברלוביץ, 1996, עמ' 58). כתיבה הנשית מתפשטת לתחומים שלא נגעה בהם בעבר. גבולות ה"מה ראוי או שאינו ראוי שנשים תכתובנה עליהם עליו" נפרצו (לובין, 2006, עמ' 16: רתוק, 2008, עמ' 296). מוסרות הצניעות שהוטלו על כתיבת נשים הוסרו בשנות השמונים, ואם כך – לכאורה הכול פתוח. בשורה התחתונה, נשים-סופרות כבר אינן חוששת לכתוב-למרוד נגד העולם הנשלט-מגודר על ידי גברים – עולם שהטיל עליהן מגבלות, צנזר את כתיבתן וסינן את פרסום כתביהן.

כדי למצות את הרקע התיאורטי-מתודי של מאמר זה, אפשר לומר כי את מצב הנשים-סופרות במשך כל תקופת המדינה יש לתאר ולהסביר בצמצום, באמצעות המושג "אוטונומיה יחסית": האוטונומיה של נשים-סופרות לכתוב (ולפרסם) תלויה במגבלות הסביבתיות שנוצקו על ידי "עולם הספרות", הנשלט על ידי גברים – סופרים, מבקרים, מוציאים לאור. לשון אחר, הגברים ששלטו ו/או עדיין שולטים בפרמטרים הראשיים של החברה הישראלית, ממילא קבעו במשך שנים רבות את "דרגות החופש" של כתיבת נשים. למשל, באמצעות ביקורת ספרות או שליטה בהוצאות הספרים.

במשך הזמן התרחבו גבולות האוטונומיה היחסית עד שבעשורים האחרונים הם התמוססו כמעט לגמרי: נשים מכהנות בתפקידים בכירים בהוצאות ספרים, בוועדות פרסים, בחוגים לספרות באקדמיה. הספרות הנכתבת על ידי נשים אינה מקשיבה עוד למה שיגידו בגת. יצירתה המטלטלת של אורלי קסטל-בלום לא יכלה להתפרסם לפני ארבעה עשורים לערך, לבטח לא לזכות בפרס ספרותי (פרס ספיר לשנת 2015). וקסטל-בלום היא אחת מרשימה ארוכה של מחברות שמטלטלות וש"לא שמות" (רודין, 2009, עמ' 224) ספרות נשים בזמן הזה קיימת בזכות ובכוח של עצמה, תחת אותן הזדמנויות או מגבלות החלות על התרבות המסוימת בכלל ועל הספרות בפרט – על כולם.

⁷ <https://he.wikipedia.org/wiki>

כתיבה נשים – ספרות נשים

על עבודתו של סופר-גבר נאמר בהערצה כי יש לו "ביצים". מעולם לא שמעתי כי מישהו המדבר בהערצה על עבודת נשים [סופרות] כמי שיש להן "ציצים" (מרגרט אטווד מצוטטת אצל Hughes, 1999:209).

לכאורה, גברים-סופרים ונשים-סופרות חולקים קונטקסט זהה – תנאי המצב. וכיוון שכך, יש מקום להניח כי תנאים אלה ישפיעו במידה שווה פחות או יותר על הכתיבה של אלה ושל אלה. אך לא כך הם פני הדברים. גורם המגדר תפקד גם הוא כגורם מצב משפיע, לעיתים מכריע, באשר לכתיבתן של נשים (Gamman & Marshment, 1989; Goodman, 2013; Eagleton, 1986). ובכל זאת, ככל הנראה הולכת ומתמצקת "כתיבת נשים": "הולכים ומתרבים הטקסטים שכותבות נשים שאינם מוכפפים לפנטזיה הזו, ואינם מכפפים עצמם למערכת הנורמות הגברית ששלטה בכמעט כל הטקסטים [...] הטקסטים ילידי-המהפכה-הפמיניסטית האלה מתייחדים במאמציהם למצוא דרכים לייצג את החיים הנשיים, בעבר ובהווה, כשלעצמם ולא כתוצר צדדי של החיים הגבריים; הם מתייחדים בכוננתם להבין את החיים הנשים, לפתח מערכת שיפוטית אלטרנטיבית שלא תכריע אוטומטית את גורל החוויה הנשית לשוליות ולחוסר חשיבות ואף להציע ראיית עולם שונה, כזו שמשרתת את נקודת המבט (החברתית) הנשית" (רתוק, 2007, עמ' 34; ראו גם Ferguson, 1983). "ספרות הנשים" באה לעולם בעין סערת המתח והעימות עם "ספרות הגברים". אל מול המודלים שמעמידה ספרות זו, מעמידה ספרות הנשים מודלים חלופיים, בעיקר כאשר מדובר בתיאור חיהן של נשים ובתפיסתן את היחסים שלהן עם "המגדר הראשון". יש מי שמעצימה את הייחוד של כתיבה נשים תוך נסיגה מסוימת ל"חפירות" שלהן: "כתיבה נשית – סובייקט נשי המתבונן בעצמו – מתקיימת באזורים שרק נשים יכולות להעיד עליהן מבפנים לחוות אותם מבפנים"⁸. ישנן כאלה, כמו הכותבות על כדורגל להלן, המתבוננות באחרים ובעצמן באותו הקונטקסט: גבולות מגדריים, תלויי פוליטיקה ותרבות, מתמוססים.

האם אכן יש "כתיבה נשית"? "מהי כתיבת נשים או כתיבה נשית? מהי אותה כתיבה שלא ניתן להתכחש לייחודה, אך נדמה כי תכונתה המובהקת ביותר היא סירובה לגדרות ולהגדרות?" (הלפרין, 2012, עמ' 7). הכוונה בשאלה (שעדיין שבה ועולה בזמן הזה) אינה כמובן לעצם נוכחות סופרות במיליה הספרות. השאלה מתכוונת לטקסט – האם לטקסט הנכתב על ידי אישה יש ייחוד? יתרה מזאת, האם אותו אירוע-חוויה יסופר אחרת על ידי סופרת לעומת האופן שיסופר על ידי סופר, ולא משום השוני באפיונים אישיים (מהותניים), אלא בגלל שייכות והתייחסות מגדרית? גם בזמן הזה, שבו נדמה כי נפרצו הגבולות, לשאלה הזו יותר מתשובה אחת. כך למשל בן עזר טוען כי אפשר אולי לומר בהכללה כי ייחודה של הספרות הנשית בישראל הוא בכך שכמעט אין לה כל ייחוד (בן עזר, 1985). רונית מטלון, מן הבולטות בספרות הישראלית בת זמננו, מגלה פנים אדישות לנוכח המושג "ספרות נשים": "המקום של נשים בחברה ובתרבות מעניין אותי ומעסיק אותי, אבל כשאני מסתכלת על הספרות היום, היא לא מעניינת אותי באמצעות המושג הזה ספרות נשים [...] כשאני כותבת חייבת להיות לי איזושהי הנחה אוניברסלית כדי שהיד שלי תתקדם עם הדף כדי שיהיה חשמל של כתיבה, אני לא יכולה לכתוב כ'אישה'".⁹

⁸ קציר, י' (17.7.2007). תמיד אישה. ידיעות אחרונות, ספרים, עמ' 1.

⁹ לוי, ו' (7.3.2013). מדוע אין לנו סופרת במשבצת של עמוס עוז. הארץ, ספרים.

ייתכן כי התשובה לשאלה הזו לא תיחתם עדיין. מכל מקום, התבוננות – כלומר, קריאת טקסטים שנכתבו על ידי נשים – מעידה על כך שנשים כותבות ממקום אחר (Ferguson, 1983). לא כולן כותבות כך, אבל המקום האחר, מקום המגדר, מעודד תודעת כתיבה נשית: נשים כותבות כתיבה רדיקלית, משחררת, עוקרת-מוחקת את הסטריאוטיפ שלהן, ששורטט וקועקע על ידי גברים. נשים-כותבות כבר אינן שואלות את עצמן אם כתיבתן ראויה מבחינת הנורמות החברתיות-תרבותיות. נשים כותבות כדי לנפץ נורמות אלה. כך הלפרין: "היא פורצת אל הטקסט מכניסות לא-מסומנות, היא נעה במסלולים זרים ומוזרים ומנסחת באמצעותם בתוך חלל הספרייה המקדש את הידע הקנוני [...] כך נוצרים התשתית, המוטיבציה וההכרח לכתיבה של אשה את עצמה" (הלפרין, 2012, עמ' 16). נשים רבות כותבות בניגוד לזרם, כמי שמברישות את השטיח בניגוד לכיוון הסיבים.

אומנם, לא כולן סידרו לעצמן "חדר משלהן", לא כולן הבטיחו לעצמן השתכרות כלכלית סבירה הנובעת מכתובה, אבל רבות כבר אינן זקוקות למישהו שיעשה זאת עבורן. כמו בתחומים אחרים, גם בתחום הכתיבה הספרותית הולכת ומסתיימת הדומיננטיות של הגברים. כאמור, נשים משמשות בתפקידי מפתח במוסדות הספרות ואינן חוששות מפני הצנזורה המגדרית. כפי הנראה יש בת קול נשית בספרות הישראלית בת ימינו. והיא מופיעה באופן ברור וגלוי בכתיבה על משחק הכדורגל.

לא ב"נבדל": נשים כותבות על כדורגל

חוק מס' 11: "שחקן נמצא בעמדת נבדל אם הוא קרוב יותר מהכדור לקו שער היריב אלא אם כן: השחקן נמצא במחצית שדה המשחק של קבוצתו או לפחות שחקן אחד יריב קרוב יותר מנו לקו שער קבוצתו" ("חוקת משחק הכדורגל"). גול המובקע מעמדת נבדל, נפסל.

מה מניע נשים לכתוב על כדורגל? על טריטוריה שנחשבת עדיין לגברית וכאשר שיעור הנשים המתעניינות במשחק זה נמוך יחסית? על היותן ב"נבדל" מבחינת הראשונים. ייתכן כי כתיבה על כדורגל מצידן של נשים דומה לכתיבה שלהן על מלחמה: מעט מאוד נשים ישראליות, אולי כסך האצבעות של יד אחת, כתבו על מלחמות ישראל. בולטת ביניהן היא נתיבה בן יהודה: "1948 בין הספירות: רומן על התחלת המלחמה" (1981).¹⁰ לפני שנים רבות פרסמה פינקרפלד-עמיר פואמה על מלחמת העצמאות, והיו עוד כמה נשים שהשתתפו ושוררו על המלחמה (חבר, 1995; לוי-חזן, 2015). אבל בדרך כלל כתיבה על מלחמות היא בחזקת ה"פריווילגיה" של הגברים, ש"ההיסטוריה הטילה עליהם" להיות לוחמים. גם כאשר מדובר בזיקתן של נשים למלחמה, למשל אימהות של לוחמים, בדרך כלל הכותבים הם גברים.¹¹ "אני משוכנעת שלו אנסה לדבר כגבר על חוויות המלחמה, זה יצא פתטי [...] ולכן כפי שיש 'נושאים גבריים' יש גם 'נושאים נשיים' כך שאם מדברים על 'ספרות נשים', מתכוונים דבר ראשון לתכנים נשיים."¹²

בכל זאת, בעשורים האחרונים נשים כותבות על כדורגל. לעיתים באקראי, כאזכור שיש לפענח את משמעותו בטקסט המסוים (בן פורת, 2018), לעיתים בכוונה תחילה: סיפור שהכדורגל הוא

¹⁰ בן יהודה, נ' (1981). 1948 – בין הספירות: רומן על התחלת המלחמה. ירושלים: כתר.

¹¹ למשל: גרוסמן, ד' (2008). אישה בורחת מבשורה. תל אביב: הספרייה החדשה.

¹² ישראל, י' יש חיה כזו ספרות נשים? <https://yaelisrael.wordpress.com/2007/03/09/>

גיבורו או הפלטפורמה שעליה הוא מתרחש. עדיין לא נערך מחקר מסודר באשר למניעיהן, וגם המספרים, קרי סך המחברות, נמוכים. אפשר לשער כי מעורבים כאן כמה גורמים, כמו למשל התעצמות האוטונומיה היחסית של נשים כותבות, המתגלמת בכתיבה בנושאים שלא הייתה בעבר – זה ממש לגיטימי לכתוב על כדורגל. אפשר גם שקיומה של ליגת נשים בכדורגל הישראלי, נכחותן של נשים רבות יותר מבעבר במגרשי הכדורגל וחשיפתו של המגדר הזה למשחקי הכדורגל באמצעות מסך הטלוויזיה (כלומר, כדורגל כבר אינו עניינם של גברים בלבד) – כל אלה תרמו (גם) להופעתה של ספרות כדורגל הנכתבת על ידי נשים. אפשר גם לשער כי היותן של הכותבות צעירות, שרובן עדיין טירוניות בשדה הספרות (לחלקן ניסיון בשדה התקשורת) הניעה אותן לפנות לשדה הזדמנויות שעדיין לא נחרש על ידי "המין השני".

מכל מקום, נשים כותבות על כדורגל. וביחס לכתיבתן עולות כמה שאלות בעלות נופך מגדרי ברור: האם מי שכותבת על כדורגל מספרת את מה שהיא ראתה-חוותה ללא הזדקקות לעיני הגברים? האם כתיבה על כדורגל קשורה לבניית הזהות של הכותבת? האם הכותבת משתמשת בשפה משלה או בשפה מושאלת? ומי הגיבור בעל הגוף? האם זה הגוף הגברי, של השחקן, או דווקא זה הגוף הכותבת "המתלבשת" בגוף גברי? האם מי שכותבת על כדורגל יכולה לחוש את מה שחש גבר שחקן או אוהד? האם מי שכותבת על כדורגל עושה זאת תוך שימוש במודל הגברי, או מעמידה מודל חלופי? ומי הוא בעצם גיבור/ת הסיפור?

כיוון שלא נמצא עד כה דיון מסודר בנושא של ספרות נשים על כדורגל, כל השאלות הללו נשארות פתוחות. מה שיש לעשות הוא לבחון את הטקסטים הרלוונטיים ולנסות ולדלות מהם מענים – אפילו מקוטעים, אפילו לא שלמים.

הסיפור של כל אחת מן הסופרות הנכללות במחקר זה עומד בפני עצמו. אצל כל אחת מהן אפשר היה לזהות שני מעגלים המתייחסים לקונטקסט: המעגל הרחוק יחסית הוא הקונטקסט (לחלופין, "תנאי המצב") של החברה הישראלית בזמן שאליו מתייחס הסיפור המסוים. המעגל הקרוב הוא הקונטקסט של משחק הכדורגל בישראל: המשחק עצמו, המועדונים, האוהדים ליגת הכדורגל וכו'. כלומר, אותם פריטים שיחד מרכיבים את המשחק הזה ועושים אותו לחוויה חברתית-תרבותית מסוימת, למשל, תרבות האוהדים המרחשת סביב מועדון כדורגל מסוים. בעצם מדובר באוטונומיה היחסית של המשחק הזה בכלל ושל מועדון מסוים בפרט.

אקה פמינה (Ecce femina)

כל אחת מן המחברות שסיפורן מוצג בהמשך, היא לכאורה עולם בפני עצמו. עד כה לא הייתה ספרות כדורגל שנכתבה על ידי נשים. הדגם שהיה אפשר להתייחס אליו הוא סיפור שנכתב על ידי סופר. ספרים על הכדורגל הישראלי, כמעט שלא היו בנמצא. כפי שאפשר להיווכח בהמשך הקרוב, הכותבות אינן מושעבדות ואינן "עובדות" את הדגם הגברי, אלא יש להן סיפור משלהן. מחבר-גבר לא כתב עד כה סיפור דומה. מחבר-גבר נוטה בדרך כלל לנוסטלגיה – חוויה אישית חסרת ביקורת. מחברות – מסיבות הקשורות בריחוקן-הדרתן מן המשחק הזה – אינן נוטות לכך, יש להן, להלן, מבט משלהן.

מאמר זה, מחקר זה, הינו ראשוני באשר לכתיבה של נשים על כדורגל ישראלי. עד כמה שידוע למחבר, אין כל חומר אחר בנושא זה, שאפשר לשאוב ממנו מידע כמותי או איכותני.

בעצם, מטבעם של דברים, מנקודת מבט מתודולוגית, מדובר במחקר איכותני.¹³ בכל אחד מן הסיפורים נערך "חיפוש" אחר התמה המרכזית שלו וזיקתו לקונטקסט הרחב יחסית, אם ישנה כזו. מספרם הקטן יחסית של הפריטים (סיפורים) אינו מאפשר יותר מזה. למעשה, הכלי העומד לרשותנו לעניין הנוכחי הוא קריאה "חופרת" בטקסט (הסיפור המסוים) כדי לזהות ולהאיר את התמות הראשיות – הבולטות והמשותפות בקובץ הסיפורים שלפנינו. ניתוח התכנים של הסיפורים (להלן) העלה שתי תמות בולטות משותפות: האחת, התייחסות-התקשרות למשחק הכדורגל באמצעות גבר מתווך. השנייה, חוויית יחס מהדיר מצד הסביבה. חיפוש נוסף בטקסים שלפנינו העלה תמה נוספת שאפשר לכנותה "לנשים בלבד": נשים מדברות על עצמן כעל שחקניות כדורגל וכעל אוהדות כדורגל. אלא שתמה זו הופיעה באופן בולט רק בסיפור אחד או שניים, ועל כן אינה נידונה בהמשך.

הפרשנות של הדברים הכתובים, אם יש בה צורך, נמסרת "בקמצנות" בכוונה שלא להיגרר לפרשנות יתר (אקו, 2007). ישנם, כפי שיעלה בהמשך, טקסטים גלויים ממש, שאפשר להסתפק במה שהם אומרים. ישנם כאלה שכדי לעמוד על משמעותם יש "לחפור" בהם מעט. וישנם כאלה שנראים "סתומים" (לכותב, כמובן), ויש צורך לנחש את משמעותם, או פשוט לוותר ולהסתפק בציון קיומם. בכל זאת, לעצם אזכורם בלבד בטקסט יש חשיבות מבחינת העניין הנוכחי. המאמץ המכוון להלן הוא לזהות את התמות העולות בספרות זו מתוך ההקשרים (הקונטקסטים) הסובבים אותם. ובו בזמן ובמידת האפשר, לעמוד על הפלגת הדמיון: עד כמה רחוק הולכת מחברת מסוימת מן המציאות של המשחק הזה: מימושה של ליצנייה פואטיקה, וזיהוי בת קול נשית בסוגת ספרות זו.

בקובץ שערך מלר כלולים הסיפורים הבאים: "מלכודת הנבדל" של דנה בלנדר; "מסך" של שושי בריינר; "הפוסטר של ויסקר" של לילך רוז; "צ'יק" של דורית זילברמן; "רגליים" של סמדר שיר; "הדובדבנים של בקהם" של שרה אנג'ל. ובקובץ שערכו האחים דה פיצ'וטו נכללים הסיפורים הבאים: "בבושקות" של חגית גולי; "אור" של שרון קנטור; "ברגעים שהיא שוכחת את מי שהיא הוצה להיות" של חן אלימלך; "מתפרצות" של נטע אחיטוב; "שחרר" ו"א-וילדע חייע" של מירב גילי הירש; ו"צבועים" של שלומית גיא.

התמות

תמה ראשונה: דרך גבר

כאמור, כמעט לכל הכותבות-היוצרות ישנו חסר ביוגרפי: בדרך כלל אין להן התנסות ישירה כשחקניות כדורגל או כאוהדות המשחק. גברים מקרבה ראשונית – אב, אח, בן משפחה אחר או חבר – הם המתווכים בינן לבין המשחק הזה. במה דברים אמורים? בדרך כלל מי שאכן חוותה בצעירותה את המשחק הזה על הדשא ממש, כלומר הייתה שחקנית (מקרה נדיר) השתדכה למשחק הזה באמצעות השתתפות במשחקי הבנים בשכונה ואחר כך בעידוד האב (ובהסתייגות של האם) במסגרת מסודרת של קבוצת כדורגל בליגה לנערות. מה שאצל בנים הוא פריט

¹³ מאמר זה מסתמך על ספרי "החיים הם כאן, ממש" (2018). בהשוואה לספרות כדורגל שנכתבת על ידי גברים, מספר התמות הבולטות אצל נשים נמוך יותר. בשלב זה בעיקר משום שמספר הכותבות (והסיפורים) נמוך יחסית, אי אפשר להציע הסבר מניח את הדעת באשר להבדל זה.

חשוב בתהליך החברות (הגברית) שלהם: לשחק כדורגל בשכונה, בבית הספר ולהיות לאוהדי מועדון כדורגל "מן העריסה ועד לקבר", אינו שכיח אצל בנות (נשים). גם אהדת מועדון כדורגל מתרחשת בתיווך של גבר. שוב – אב, אח או חבר-מחזר. ישנן גם יוצאות מן הכלל, אך למעשה זה הוא הכלל (בן פורת, 2015א). וגם בזמן הזה, כדורגל הוא משחק שבו לגברים דומיננטיות בכל מעמד שלו: על הדשא, ביציעים, בתקשורת ובמוסדות המנהלים אותו.

הזיקה האמצעית לכדורגל מתגלמת (גם) בכתיבה. הגיבור של הסיפור הוא שחקן כדורגל או דמות גברית אחרת, שבאמצעותה או בסביבתה נרקמת העלילה וקם סיפור. נדמה שאין לכותבת ברירה: בלי דמות גברית אין סיפור על כדורגל. אלא שיש לשים סייג לטענה זו, שעוד ידובר בו בהמשך. ראשית, גם דמויות נשיות משתתפות בסיפור, והן אינן סתם משלימות (פוזות) את דמות הגבר-שחקן. שנית, האופן שבו מוצגת הדמות הגברית – שחקן הכדורגל – מופשטת מן החשיבות הפונקציונלית, מן ההאדרה ומן הנוסטלגיה שמייחסים לה כותבים-גברים. יתרה מזאת, היא מוגשת לקורא מלווה במוזיקה סרקסטית, שבין השאר משמשת את בת הקול הנשית בספרות הכדורגל. ויש גם סיפור שבו הדמויות הן רק של נשים המשחקות כדורגל להנאתן, וגם הוא יכול להיכתב רק על ידי מחברת. בעצם, נשים הכותבות על כדורגל "מוחקות וכותבות" על אותו קלף: לכאורה זה אותו כדורגל על היבטיו המיוחדים הנכתב על ידי מחברים-גברים, אך הכתיבה הנשית מוחקת את סימני-אופייני הטקסט הגברי, ושמה במקומם סימנים אחרים תוך כדי צמצום הנפח של הגיבורים: אירוניה וסרקזם מחליפים את נטיית המחברים הגברים להאדרה, להערצה ולהצפה של נוסטלגיה.

אצל חנית גול, ב"בבושקות", האב דוחף, מוביל: "מהרגע הראשון זה היה ברור. בת 8 במכבי חיפה, אבא שלי רץ איתי לכל האימונים. אחרי אין ספור מכתבים שלו לראש העיר, לחברי הכנסת ולשרים, הסכימו להכניס את הבת שלו להתאמן בקבוצת הילדים" (עמ' 48). האב מופיע עוד כמה פעמים במשך הסיפור, ואחר כך נמוג. אווירת הכדורגל הספוגה בגבריות מתחלפת בפוזיציה של נשים: דמות האם מופיעה כאופוזיציה מול הבת כאמצעי לצמצם את דמות האב: "זו הייתה הדרך שלו לנצח את אמא שלי שעשתה את הדוקטורט שלה בחצי מהזמן שלקח לו וברבע מאמץ. היא קצת קיוותה שבאיזשהו שלב ייגמר לי מכל ההתעסקות הזו בכדורגל" (עמ' 49-50). המחקר העוסק בנשים המשחקות כדורגל מצביע על כך כי לאם ישנן הסתייגויות רבות מהשתתפותה של הבת המשחק הזה, בעיקר משום שהוא מדיף ריח של גבריות (בן פורת, 2015). אבל השורה הראשונה והתחתונה היא הדומיננטיות של דמות האב. ייתכן שיש לזה הסבר מן הפסיכולוגיה (של האב? של הבת?), אך זה אינו נוגע לענייננו.

בקהם, שחקן כדורגל, "דוגמן אנגלי" המוכר לכל חובב כדורגל בעולם, הוא גיבור סיפור של שרה אנג'ל, "הדובדבנים של בקהם". בעצם, הגוף שלו – ועוד יותר מפורט, קעקוע של צמד דובדבנים על פנים ירכיו. וזו תמצית העלילה: "אכן חתיכת מוצר אנושי מושלם הבקמה הזה. ובנוסף לכל אנג'ל. אבל כדי שלא יהפוך למשיח או משהו כזה תקע בו האל הטוב באג – ראשו ריק. בקופסא שלו מסתובבים שני דברים בלבד: סקס וכדורגל. בשניהם הוא כמובן הטוב מכולם" (עמ' 264). אולי בלא כוונה, תחילה המחברת שולחת עקיצה לבנות מינה, שגופו של בקהם ("כ"מסמן") מעורר בהן התרגשות מינית. ואולי היא מרמזת לטרוניה של אוהדים גברים, כי לא המשחק עצמו הוא שמעניין את הצופות, אלא גופם של השחקנים.

הסרקזם הבולט העוטף את תיאור מעשיו של הגיבור מחוץ למגרש הדשא, במיטה, נשען על "אמת בסיפור" – כדורגל ומין, אל נכון סקס, נוטים לחבור אחד לרעהו יותר ויותר עם הפיכתם של שחקני כדורגל לידוענים שהפרוטה מצויה (הרבה) בכיסם. הסיסמה "הטובות לטייסיים", המיוחסת לעזר ויצמן (אלוף, נשיא לשעבר), הומרה ב"דוגמניות לכדורגלנים". החיבור הזה בין שני משלחי יד שתפוגתם קצרה בשנים, הוא חומר מפתה לסיפור. כך למשל אצל סמדר שיר ב"רגליים", לכאורה הדמות המובילה היא נטלי (המשמעות בלעז, "חג המולד"), נערה ממושב בדרום הארץ המועמדת לכאורה לתחרות מלכת היופי ברמה הארצית, ש"עושה רגליים" (שעווה). הדמות המשלימה אותה (ואת הסיפור) היא שחקן כדורגל מקומי ש"עושה ברגליים": "עד שהיא נכנסה של העשרים האחרונות שעלו לגמר, ומריומה, זו שהמליצה עליה לתחרות, אמרה לאמא שלה שדוגמנית מתחילה, ששואפת להפוך למלכת יופי, חייבת להתחבר עם כדורגלן" (עמ' 238). זיווג מן השמיים בין שני זוגות רגליים הדבוקים לשני גופים, שערכם שונה ודומה בו בזמן. נקודת המוצא של הסיפור היא דמותה של הנערה "דוגמנית מתחילה", אך בשביל הקריירה העתידית שלה היא נדרשת לצאת ["רק מסתובבת, רק מצטלמת" (עמ' 241)] עם כדורגלן, "מלך השערים" המקומי. הסיפור נע לכיוון האיזון ומתיישר עם ההקשר: "סוציולוג נודע תיאר את הקשר הזה כמשיכה חיייתית. בעיני הכדורגלנים, דוגמניות הן שיא הנשיות. בעיני הדוגמניות, הכדורגלנים הם שיא הגבריות. ושני הצדדים מרוצים" (עמ' 247). אם הכול יעלה יפה, שניהם יצאו מן המקום הקטן למקום הגדול. סוף המעשה קומי-טרגי: שחקן הכדורגל שובר רגל באימון, ובכך הוא שובר, תרתי משמע, גם את הקריירה של נטלי – שמרוב התרגשות ובלבול לשמע הדברים, שוברת גם היא רגל. והנה הלכה ההשתתפות בתחרות מלכת היופי. טמונה בסיפור הזה אירוניה פמיניסטית: גם מצב שבו את לעצמך ובכוחך, הוא למעשה מצב של "אוטונומיה לכאורה" – לראייה, ברגע הדרמטי הדברים נחתכים על ידי "המין הראשון".

אביה של דורית זילברמן ב"צ'יק" הוא אברהם גינצבורג, שהחל את דרכו בהפועל רחובות, ועבר (למעשה, הועבר בשנות החמישים על ידי מרכז הפועל) לשחק בהפועל חיפה. "אבא שלי חלוץ מרכזי. כל יום הוא מתאמן כמה שעות [...] אני בשכונה אין משחק שלא קוראים לי. גוני גוני אתה עולה לשחק? [...] החלטתי שאני יצליח כמוהו בכדורגל ושהוא יהיה גאה בי" (עמ' 146). הדמות הגברית כאילו מוכפלת: עד לשורות האחרונות נדמה לקורא כי מדובר בבן המזדהה עמוקות עם אביו. אלא שדווקא האב "מרפא" את "תסביך אלקטרה": "ואמרת לך אלף פעם: אל תשתיני בעמידה! [...] את לא גוני! את רונית" (עמ' 148). רמז עבה באשר לפולמוס המגדרי: מהותנות או הבניה תרבותית?

הדמות המובילה בסיפור של לילך רון, "הפוסטר של ויסוקר", היא של יצחק ויסוקר, שעמד בשערה של הפועל פתח תקווה בין שנות השישים לשנות השמונים. בני משפחתה של גיבורת הסיפור חוששים כי מדובר בליקוי נפשי של בתם (ויש פסיכולוג בסיפור): "כמעין חופה. מתחת לחופה היא שמה את הפוסטר, ששחררה מבית שחיה, ומצטרפת בשתי אצבעות ימין לייצג את צד הכלה. אגודל שמאל הוא לצורך העניין הרב. האם אתה יצחק ויסוקר, מוכן לשאת את אילנה לכלה?" (עמ' 88). בו בזמן נערך במגרש הכדורגל הקרוב מגרשה של הפועל באר שבע, משחק בין המקומיים לבין קבוצתו של יצחק ויסוקר, הפועל פתח תקווה. ואז, כמו כמו בסרט "שדה החלומות" (בשנת 1989), בעל השדה בגילומו של קווין קוסטנר מקבל מסר: "אם תבנה אותו

הוא יבוא". בעל המגרש מבער כמה אקרים משדה התירס שלו, מקים מגרש בייסבול ואז, שחקני העבר צצים ובאים מתוך הערפלים ויש משחק. וגם ויסוקר מגיע: "היא ראתה לפתע בזווית העין איש גבוה קופץ מעל לגדר של המושב וצועד זקוף לעבר עץ התות [...] "יש כאן ילדה שרצתה לראות אותי [...] את אילנה? זה אני איציק" (עמ' 92). נחסוק לקורא את הפרשנות ה"קלינית" של הסיפור הזה. אומנם הדמות הראשית הממלאת את העלילה היא ילדה חולמנית במושב שאין לו שם, אך צריך גם דמות גברית, מישהו שיש לו זיקה ישירה לכדורגל – כדי שיהיה סיפור כדורגל.

"בעלי אהב כדורגל כי ככה, האיש הרהוט הזה, שבנה מודלים מתמטיים לקבלת החלטות, שפרסם מאמרים בעיתונות מדעית, שיעץ לשרים ונגידים, לא ידע באמת להסביר מדוע מהלך עליו המשחק הזה קסם כה רב". שושי ברנר ב"מסך" מגיעה אל המשחק הזה ממקום מוכר ומנוכר – רעיה שהמשחק הזה סתום מבחינתה: "אני מעולם לא התעניינתי בכדורגל. כשהייתי ילדה היו חברי לשכונה ממנים אותי לעיתים להיות השוערת [...] בגיל ההתבגרות, עם גבור התעניינותי בנערים וגבור התעניינותם בכדורגל, פיתחתי יחס מתנשא אך מחויך למשחק. ואולם משנישאתי הפך יחסי אליו עוין עוד יותר ויותר" (עמ' 26). מדובר במעמד של "חילוף מצבי אלמנות": רעיות שהמשחק הזה, הנתפס על ידן כ"תמצית הלא כלום", הגוזל מהן את בעליהן ("אלמנת כדורגל"). בסיפור הזה יש לכדורגל מבט מזווית מיוחדת, שרק אישה יכולה להציבה: "עכשיו כשמת, אני יושבת לפעמים בשעת בין הערביים על הספה הארוכה, מכונת לערוץ הספורט ומביטה במשחק כמי שאוצר בתוכו זיכרון יקר".

באשר לסיפורה של דנה בלנדר, "מלכודת הנבדל", דרושה הקדמה מבארת: מצב הנבדל (off side) בכדורגל הוא מבחן הידע המכריע של אוהד כדורגל: כל מי שמחזיק עצמו אוהד כדורגל חייב לדעת מהו המצב הזה. מצב הנבדל היה למבחן "אהדת אמת" שדורשים גברים מנשים, מעין מבחן כניסה לטריטוריה של הכדורגל. ההנחה המוקדמת של גברים כי נשים אינן יודעות ובעצם אינן מסוגלות לזהות ולציין מצב של נבדל, מקנה להם תחושה שעדיין המשחק הזה שלהם – הם הבעלים, הם המארחים בטרם סנקטה.

באירוניה דקה וחדה מספרת בלנדר את סיפורו של שחקן כדורגל שהמאמן מכנה אותו "ש"אתה בראש המבקיעים מנבדל" (עמ' 18). כלומר, חבל על הזמן. "אני לא יודע מה זה אופסייד [...] אף אחד לא הסביר לי מה זה אופסייד. לקח לי שנתיים להבין שנבדל ואופסייד זה אותו דבר" (עמ' 19). למה הדבר דומה? לנגן בתזמורת הפילהרמונית שאינו יודע מתי מסמן המנצח "כניסות" [כלל קיו (cue)]. ואז מבקש גיבורנו טיפול פסיכולוגי אבל אצל פסיכולוגית שאינה רואה כדורגל ולא תזוהה אותו. וכאן חל טוויסט בסיפור: "אני שחקן כדורגל מקצועני. אבל לא חלמתי להיות שחקן כדורגל כשהייתי קטן. [...] כשכולם רצו להיות אוחנה אני רציתי להיות רופא בהדסה בית כרם. רציתי להיות רופא כדי לעזור לאמא שלי, שהייתה חולה מאוד" (עמ' 20). "רוצה להיות ד"ר אבוטבול. רופא בהדסה עין כרם במחלקה האונקולוגית" (עמ' 22). ואז נחשף הנבדל האמיתי, האימננטי: "פתאום שבו ועלו בי המילים: מיוחד, שונה, נבדל, לא משחק לפי הכללים בצד הלא נכון, והבנתי [...] אני נבדל אני מיוחד כי אני שונה ונמצא בצד הלא נכון, אני שחקן ההתקפה היחיד שנמצא מאחורי שחקני ההגנה של הקבוצה היריבה עוד לפני שמוסרים לי את הכדור. איזו הקלה" (עמ' 23). בשורה התחתונה, המחברת "שוברת טיפוס".

תמה שנייה: אישה ב"גוב האריות"

הדרת נשים המופיעה במקומותינו חדשות לבקרים אינה פוסחת על משחק הכדורגל, אלא שכאן ההדרה היא דיסקרטית, בגלל משהו הטבוע בהן שלא באשמתן (מהותנות?), העלול "לנחס" את המשחק הגברי ביותר. בסיפור של חן אלימלך, "ברגעים שהיא שוכחת את מי שהיא הוצה להיות", ילדה צעירה נוכחת עם אביה, אוהד בית"ר ירושלים, במשחק כדורגל. ההתנהלות על הדשא אינה לטובת בית"ר, ואז: "איש גדול אבל עם גובה של איש קטן – אמר לאבא שלה: 'אלי, בלי בנות בפעם הבאה. אני אומר לך, אלה מביאות את המנחוס'" (עמ' 171).

מה שנדמה כאירוע חד פעמי, שב על עצמו כאשר הילדה נעשית לנערה, ויש לה חבר אוהד כדורגל (הפעם "הפועל חיפה"): "הפעם היחידה שהוא לקח אותה אתו למשחק, הייתה בגמר גביע המדינה מול בני סכנין. זה נגמר ב־4:1 משפיל [...] כל החבר'ה אמרו אחר-כך שהיא הביאה את המנחוס" (עמ' 172). וזה עוד לא סוף דבר. בשלב הבא יש לה חבר חדש, אוהד של מילאן (מועדון איטלקי בעל שם). ביום של גמר גביע האלופות היא מאחרת ונכנסת במחצית השנייה, ואז מתהפך הגלגל וליברפול זוכה בגביע – לאחר 3:0 לרעתה: "לבסוף הרים אליה את העיניים 'חייבת להביא את המנחוס, אה?' (עמ' 179). שני המשחקים הללו אכן נערכו, ואלה היו תוצאותיהם. גברים-אוהדים חרדים ומחפשים תירוצים ונחמות: למנחוס (המיובא) אין זמן מיוחד – יש לשמור מרחק כל הזמן, ולטובת העניין בלבד, כי בעצם, כדורגל ונשים out.

בסיפורה של מירב גילי הירש, "שחרר", לכאורה אינו נוכח פיזית שום גבר. ברם הדמות המספרת יודעת דה-פקטו מי מכתוב את ה־look ביציע האצטדיון. אל תתבלטי. הסווי את עצמך. כך מתאפשר לך להתערב בקהל האוהדים תוך צמצום נשיותך: "דברים שאת יודעת שאם לא תעשי אותם יש מצב שהדבר הזה שאת מתרגשת ממנו יתחרב לגמרי" (עמ' 322). הנשיות מוחבאת מתחת להופעה הנדרשת לכאורה: "הצעף השחור. ז'קט עור שחור. יופי. מוכנה. הטלפון והמפתחות בכיס. את התיק בחיים לא תיקחי. הוא גדול ומכיל את כל הבית שלך. עדות יחידה לזה שאת בת" (עמ' 322).

יש מי שסבור דווקא כי נוכחות נשים ביציעים היא אינסטרומנטלית בהקשר לאלימות: נוכחותן, כך נטען, מעדנת את התנהגות הגברים. לכן עדיף שהן תיראנה. לטענה זו אין תמיכה אמפירית. גברים הם המייצרים ומשמרים את האקולוגיה ביציעים, וזו כפי שניתן ללמוד מ"שחרר", מתווכת, בעצם כופה ומעצבת את התנהגותה של אישה-אוהדת כדורגל. אין לה ברירה אלא להדיר את נשיותה.

שלומית גיא מעתיקה ושוברת טיפוס. מסיפורה "צבועים" עולה כי לשחקן כדורגל דימוי מבלבל: מדובר במי שההון התרבותי שלו מצומצם, מעין "פושט", ריקא. עם זאת, הוא גם מי שמשחקר היטב ("שחקן צמרת") ומחכך כתפיים בידוענים. בסיפור הזה הן הדמות הנשית והן הדמות הגברית משחקות תפקיד שלם, אך כיוון שהפלטפורמה היא משחק הכדורגל, הדמות הנשית ניזונה מן הדמות הגברית. ובכל זאת הדמות הנשית מובילה את הסיפור: "מיותר לציין שאת הבגרות במתמטיקה עברתי בהצטיינות יתרה". נקודת הזינוק שלה גבוהה במיוחד, ואף על פי כן: "אני טיפוס פרגמטי. לכן תמיד חלמתי להתחתן עם כדורגלן [...] כיוון שהמשכורת הבסיס של שחקן כדורגל שווה לשש משכורת של מתכנת צפנים [...] לשכר תלת שנתי של מורה בבית ספר תיכון ומשכורת שנתית של מרצה באוניברסיטה [...] לפני בונוסים" (עמ' 503).

ככל הידוע לציבור הרחב, הטיפוס של שחקן כדורגל יוצא עם בלונדיניות "סתומות", שמשלח דן, כצפוי, הוא דוגמנות. הדמות הנשית של סיפורנו צובעת את שערה לבלונדיני ותוך כדי בילוי ממוקד בפאבים היא פוגשת שחקן כדורגל: "שקט וצנוע, לא מתאים לנוף של המקום (רמז לבאות) ובתוך זמן קצר הם יוצאים יחדיו. "דני ואני התחלנו להופיע יותר ויותר במדורי הרכילות – 'הצמודה הבלונדינית שאיתו'" (עמ' 506). הכול מסתדר על פי התוכנית – יוצאים, מתחתנים, דירת גג, היריון.

ועכשיו הטוויסט. האישה שליידו נרשמת בסתר ללימודי מתמטיקה ומקבלת משרד קטן באוניברסיטה כדי שתוכל "ללמוד בשקט". בתוך זמן קצר היא מסיימת תואר ראשון ונרשמת לשני. הבעל אינו יודע דבר. מסתבר שגם לו יש סוד: "הוא אוהב פילוסופיה, מבין פילוסופיה. תמיד היה טוב בפילוסופיה [...] כשסיים את השירות הצבאי התחיל את לימודי התואר הראשון שלו בפילוסופיה. במקביל, חתם במכבי הרצליה והפך לשחקן הרכב קבוע בקבוצה [...] כבר שנים שהוא לומד בשקט במשרד קטן באוניברסיטה [...] וכשהכיר אותי – בלונדינית, דוגמנית, נוצצת – חשב שגם אני כמו כולם, לא אצליח להבין. פחד שאלך כי אינו מתאים לדמות הכדורגלן המושלם שבחורות כמוני רוצות [...] סתם ילד פחדן ואהוב שבמשך שלושים שנים לא היה לו חבר אמיתי אחד, להוציא כמה פילוסופים מתים" (עמ' 514).

יחד עם קילוף דמותו (הסטריאוטיפית) של השחקן, משתנה גם דמותה. ממצב של תפקוד משני והמעט נפחה שלה לטובת דמותו של הגבר הנחשק: מעכשיו בטל מעמדו האינסטרומנטלי של הבעל, והיא שבה להיות דמות מלאה בזכות עצמה.

הדמות הממלאת את הסיפור של שרון קנטור, "אור", היא נערה צעירה כמעט "נורמטיבית": "היא שרה יפה וקראה יפה וענתה יפה בכיתה והלכה יפה עם פרופיל יפה והייתה החלוצה הכי טובה שהייתה לקבוצה של בית הספר מעולם. למעשה היא הייתה הבת הראשונה ששיחקה בקבוצה הזאת בתפקיד התקפי" (עמ' 90). הקורא נרמז תוך כדי קריאת הסיפור כי מדובר בקבוצת כדורגל של בנים, מה שמחייב אותה להתאמץ כפליים כדי להוכיח שהיא שווה. אף על פי שהיא שולחת את הכדור לתוך השער של היריב (מבקיעה, לא כובשת) בטרטוריה הזו – משחק כדורגל – היא שונה, היא זרה.

כתיבה נשית על כדורגל: סיכום ראשון

האם רק שתי תמות? לאו דווקא.

מקריאה פרשנית נוספת אפשר להפיק כמה תמות נוספות. בולטת בהן התמה של "חילופין בין מציאות לדמיון". את המציאות מספק המשחק הזה. את הדמיון מספקת "בת הקול הנשית". במציאות, כפי שנאמר כבר כמה וכמה פעמים, כדורגל הוא עדיין משחק של גברים בכל אחד ואחד מן הפרמטרים שלו. לא במקרה באחד עשר מן הסיפורים הנדונים כאן שחקן-גבר הוא הדמות הדומיננטית, גם כאשר הוא משחק תפקיד משני בסיפור. כפי הנראה, לפחות עד כה, אי אפשר לייצר סיפור על כדורגל שכולו נשים. המעט שישנו – המקום שבו נשים ממלאות את הטקסט – אינו יכול עדיין להתחמק מן הקונטקסט: מהדומיננטיות של הגברים. אפשר לשער כי ככל שתגבר נוכחותן של נשים "על הדשא הירוק", וככל שיגברו נוכחותן וקולן של נשים ביציעי האצטדיונים, הסיפור יתמלא גם הוא בנוכחותן, בעצמן. ובכל זאת המחברות שסיפוריהן כבר

התפרסמו, אינן "מתקפלות" אל מול המציאות הרוויה באדרנלין גברי. הן גם אינן ממציאות ספרות כדורגל הנשלטת על ידי גברים. נוכחותו של שחקן כדורגל אינה מטילה עליהן צל, נהפוך הוא – הן, שלא כמו כותבים גברים, חובטות גם מתחת לחגורה.

בכתיבה נשית-ישראלית על כדורגל אפשר לזהות שני מניעים בולטים: האחד, להוציא את המשחק הזה משליטה (מוחלטת) של גברים. למניע הזה ישנה הרחבה: מדובר לא רק בכתיבה על כדורגל, אלא גם בפרשנות של המשחק הזה באמצעות ספרות יפה, אך גם בכתיבה ובפרשנות בעיתונות של משחקי הגברים. וכמובן, נשים המשחקות כדורגל בליגה מסודרת ובנבחרת הלאומית של כדורגל נשים. הכותבות מתייחסות מדי פעם לכדורגל נשים, אך הן בעיקר מתעמתות עם הכתיבה הגברית. המניע השני הוא ספרותי: בכתיבה של ספרות יפה על כדורגל, ייתכן שישנו פתח לכתיבה של ספרות יפה בכלל. עד כה נמצאו אחדות (למשל, הסופרת דורית זילברמן) שיש להן רגל כאן – בספרות על כדורגל, ורגל שם – בספרות יפה בכלל.

באמצעות סרקזם ואירוניה קהה נועצות הכותבות סיכה בדמות המנופחת. הן אינן עושות חשבון ומקלפות את "בגדי המלך החדשים" מעל שחקן הכדורגל. מן הדמות המוגזמת, יש לציין, המטופחת על ידי התקשורת (הגברית). בו בזמן הן מלגלות על אובדן העשתונות של אוהדי כדורגל כאשר הם צופים בקבוצתם, ועל האבל הנסוך עליהם כשזו נכשלת. את מה שהן רואות, מחבר-גבר אינו רואה: את הזיוף של דמות שחקן הכדורגל הנדרש כדי לרצות את הדימוי הנתבע ממנו. את הגבריות המעורערת של האוהדים – את חששם מפני נוכחותן של נשים ביציעי האצטדיון, שמא תיקחנה להם את "המשחק שלהם" – את הטריטוריה האחרונה-כמעט שבשליטתם.

בכמה מן הסיפורים האב הוא מי שמשדך בין הבת לבין המשחק הזה. אלא שבשעה שאצל בנים, אבא וכדורגל הולכים יחדיו "כי נועדו", אצל בנות הולכים הדברים הרבה יותר קשה. לקשר הנוצר בין אב לבן למשחק הכדורגל תהיה המשכיות לשנים רבות; לזה שבין האב לבת יש משך חיים קצר. הכותבות עצמן, שחוו זאת בילדותן-נערותן, כבר אינן חלק מהמשחק הזה. הם מביטות (וכותבות) בו ממרחק של שנים, ללא נוסטלגיה. כאילו השלימו עם העובדה שהמשחק הזה הוא "של גברים", והן התארחו בו לזמן קצר וזהו. מה שנשאר ממנו בזיכרון הפנימי, הוא האב.

דמות האב מתוארת ברגשות תודה למי שהעניק לה הזדמנות לחוות משהו שאינו מקובל ביחס לבנות, ורגעים של זמן איכות. אבל גם כמי שלא השתדל (או אולי נבצר ממנו) יותר מדי להגן עליה מפני סביבה בלתי ידידותית לנוכחות של נשים. בו בזמן דמות האם מובלעת, כמעט אינה קיימת. כדורגל, גם כשמדובר בבנות, הוא תחום ההתמחות והאחריות של האב, של גבר. מעין הודאה בכך שגם בזמן הזה ממש, כדורגל הוא עניין של גברים, וכשנשים כותבות על המשחק הזה כאילו בלית ברירה, הן "נאלצות" לשים גבר במרכז.

כאמור, אין ממש נוסטלגיה, אין התרפקות על השילוש בת-אב-כדורגל. אבל בעצם הכתיבה על משחק הכדורגל הן שבות לשחק במגרש של הבנים, והפעם בתנאים שלהן: בפעם הזו אין לגברים שליטה עליהן. אין הן צריכות להתנצל. כשהן כותבות, הן במגרש של עצמן. יש להן בת-קול.

בת-קול

הדיון על אודות כתיבה נשית בכלל נסמך ידי פעם על דימוי ה"חדר משלהן", שהטביעה הסופרת וירג'יניה וולף לפני שנים. בפרפרזה על מונח זה אפשר להציע כי המחברות מבקשות לסדר "מגרש משלהן": מגרש-מקום שבו האוטונומיה היחסית של נשים-כותבות לא תהיה תלויה בפרמטרים שמציב המגדר הגברי. מקום שבו לכותבת יש בת קול שהדיה מתגלגלים אל מעבר לו, אל המקום שבו מולכת הספרות.

כך למשל חגית גולי ב"בבשקות" ונטע אחיטוב ב"מתפרצות", מסמנות טריטוריה נשית: המשתתפות הן נשים המשחקות כדורגל, וחילופי הדברים – קרי הטקסט – הן בלשון נקבה. גם בהקשר המכונס הזה – נשים בלבד – שוררת רוח ביקורתית סרקסטית עצמית, כאילו אין חוץ. והנה, מתוך הסיפור "מתפרצות", פתיחה בעמוד הפייסבוק: "מי מגיעה לשחק הערב?" ההמשך הוא רב-שיח הנמרח ככתם דיו לכיוונים המתפרצים למקומות אחרים, והמשפט הסוגר את הסיפור מקונן: "בסך הכל רציתי לשחק כדורגל עם נשים".

ב"חדר-מגרש" שלהן מנהלות הנשים דיון מוחלט ופתוח על רגישות, על היריון, על יחסי נשים עם נשים, על לסביות ועל עוד מיני דברים השייכים להן. העניין המגדרי המגבה את הדיון אינו בורח ממהותנות: "אם את לא רוצה רגישות, תצטרפי לקבוצת כדורגל גברים" ("מתפרצות", עמ' 242). המהותנות מופיעה כאילו באקראי, במה שקורה רק לנשים-כדורגלניות – היריון.

את הכתיבה על משחק הכדורגל מצידן של נשים אפשר לסמן "בלא שמות". כפי הנראה, אין הן "חייבות" למשחק הזה את מה שגברים אוהדים-כותבים חשים כלפיו עד כדי התבוסות עצמית בנוסטלגיה. בדרך כלל אין לנשים חוויית כדורגל ישירה: הן לא שיחקו אותו, הן לא היו מלכתחילה "אוהדות טבעיות". נדמה כי אין להן נוסטלגיה. ובכל זאת הן מתבוננות מעורבות, וכתבתן אינה נטולת רגשות – נהפוך הוא, היא מלאה בהם.

כפי שנאמר כבר למעלה, כתיבתן "חוצפנית" עוקצנית ואינה עושה חשבון לשחקנים ולמשחק עצמו. שעה שהכתיבה הגברית מנפחת את הגיבור, יהא זה השחקן המסוים או הכותב-אוהד הכדורגל, זו של הנשים תוקעת בה סיכה. מכתבתן על משחק הכדורגל אפשר לחוש תסכול מסוים מזה שהמשחק הזה קבור כל כך עמוק בהקשר המגדרי. מן הסתם הן יודעות כי גם נשים משחקות כיום כדורגל במקומות רבים בעולם במסגרות מסודרות של ליגות מקומיות ושל תחרויות בין לאומיות, כמו הגברים. אבל רק כמו. לא ממש כמו. אחדות נותנות לכך ביטוי בכתיבתן, אחרות בעקיפין, באמצעות עוקצנות, לעג וביקורת ישירה על הכדורגל הגברי. ואולי דווקא באמצעות כתיבה על כדורגל הן תשמוטנה את המשחק הזה מתחת לרגלי המגדר "הראשון". על הנייר של הגברים נכתב הסיפור של הנשים – פלימפססט.

ישנה בת-קול נשית בכתיבה הזו. ייתכן כי אוזנו של מי שספרות היא מזונו, עדיין אינה קולטת אותה משום שרעשים רבים עומדים בדרכה. אכן יש להטות אוזן: לקרוא מן הדף את מה שכותבות נשים על כדורגל, ואז אפשר להבחין גם ב"אוזן בלתי מזוינת" במלל ובמזויקה המקנים בת-קול נשית לספרות הכדורגל.

ביבליוגרפיה

- אדוני, ח' ונוסק, ה' (2006). קולות הקוראים: מעשה הקריאה בסביבת התקשורת הרב ערוצית. ירושלים: מאגנס.
- אקו, א'. (2007). פרשנות ופרשנות-יתר. תל אביב: רסלינג.
- בן-עזר, א' (1985). ספרות נשית של גברים. נעמת, יוני-יולי, 65.
- בן פורת, א' (2002). משחק לסחורה. שדה בוקר: מדרשת בן גוריון.
- בן פורת, א' (2007). הו איזו מלחמה מענגת. חיפה: פרדס.
- בן פורת, א' (2015). כך לא עושות כולן. תל אביב: רסלינג.
- בן פורת, א' (2015א). אוטונומיה יחסית: נשים אוהדות כדורגל. בתוך: י' גליל, מ' לוי וא' תמיר (עורכים), ספורט ומגדר בחברה הישראלית (עמ' 37-56). הרצליה: הוצאת בית הספר לתקשורת, המרכז הבינתחומי.
- בן פורת, א' (2018). החיים הם ממש כאן: ספרות מחזרת אחרי כדורגל. תל אביב: רסלינג.
- ברלוביץ, י' (2003). שאני אדמה ואם. תל אביב: הקבוץ המאוחד.
- גוברין, נ' (2002). קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה, כרך א'. תל אביב: גוונים ואוניברסיטת תל אביב.
- גאליאנו, א' (2006). כדורגל באור ובצל. תל אביב: גלורי.
- הולצמן, א' (1977). הסיפורת של דור בארץ. בתוך צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), העשור הראשון (עמ' 263-280). ירושלים: יד בן צבי.
- הלפרין, ר' (2012). גוף בלא נחת. תל אביב: הקבוץ המאוחד.
- חבר, ח' (1995). שירת הגוף הלאומי, נשים משוררות במלחמת השחרור. תיאוריה וביקורת, 7, 123-99.
- יונג, א' (2000). מה רוצות הנשים? תל אביב: זמורה ביתן.
- לובין, א' (2003). אשה קוראת אשה. חיפה: זמורה ביתן ואוניברסיטת חיפה.
- לובין, א' (2007). מה אקרא. מפנה, דצמבר, 33-37.
- לוי-חזן, י' (2015). "הלא תמיד אנחנו באיזה סוף או אמצע של מלחמה": נשים כותבות על מלחמה בספרות העברית. מחקר לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, הוגש לסינאט של אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- קורצוויל, ב' (1960). ספרותנו החדשה: המשך או מהפכה. תל אביב: שוקן.
- רובין, א' (2006). אשה קוראת אשה. חיפה ואור יהודה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה/זמורה ביתן.
- רודין, ש' (2009). אלימות ספרותית נגד נשים סופרות, על התקבלותה של הכתיבה הנשית בביקורת הישראלית. כיוונים, 20, 223-254.
- רתוק, ל' (1994). הקול האחר. תל אביב: הקבוץ המאוחד.

- Blain, V. Grundy, I. and Clements, P. (Eds.) (1990). *The feminist companion to literature in English*. New Haven: Yale University Press.
- Buck, C. (2005). British women's writing of the great war. In V. Sherry (Ed.), *The Cambridge companion to the literature of the first world war* (pp.85-113). Cambridge: Cambridge University Press.
- Coddington, A. (1997). *One of the lades*. London: Harper Collins Publishers.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and power*. Cambridge: Polity Press
- Eagleton, T. (1976). *Marxism and literary criticism*. Berkeley: University of California Press.
- Eagleton, M. (Ed.) (1986). *Feminist literary theory: A reader*. Oxford: Basil Blackwell.
- Eco, U. (1994). How not to talk about soccer. In U. Eco (Ed.), *How to travel with Salmon and other essays* (pp. 39-42). N.Y Harcourt, Brace and Company.
- Ferguson, M. A. (1983). The female novel development. In E. Abel, M. Hirsh, and E. Langland (Eds.), *The voyage in fictions of female development* (pp. 228-243). Hanover and London: the University Press of New England.
- Gamman, L. and Marshment, M. (Eds.) (1989). *The Women Gaze*. Seattle: The Real Comet Press. Introduction.
- Goldblatt, D. (2006). *The ball is round*. New York: Riverhead Books.
- Goodman, L. (2013). *Literature and Gender*. London: Roudledge.
- Hughes, T. (1857). *Tom's Brown's School Days*. Macmillan.
- Hornby, N. (1992). *Fever Pitch*. London: Gollancz.
- Lukacs, J. (1971). *The theory of the novel*. Cambridge: MIT Press.
- Mangan, J. A. (1998). *The games ethic and imperialism*. London: Frank Cass.
- Sanders, R. (2009). *Beastly Fury*. London: Bantam Books
- Seddon, P. J. (1999). *A football compendium*. London: The British Library.
- Stead, P. (2013). Brought to book: Football and literature. In B. Steen, J. Novic, and H. Richards (Eds.), *The Cambridge companion to football* (pp. 240-253). Cambridge: Cambridge University Press.